

Johannes Bonie, mege i traductor en la Valencia del sigle XV

Escrit per Maravillas Aguiar Aguilar i José Antonio González Marrero (Universitat de La Laguna)
dimarts, 31 - giner - 2012 11:46

□

Les traduccions han sigut, durant sigles, el resultat d'un treball anònim. Sol otorgar-se major consideració a la traducció que al traductor, perquè la traducció és l'evidència material en la que es troba el lector en les seues mans. Si en esta costum incloquem les traduccions fetes a partir de tractats científics és fàcil comprendre que la figura del traductor tinga moltes voltes un paper secundari.

JOHANNES BONIE, MEGE I TRADUCTOR EN LA VALENCIA DEL SIGLE XV¹

Maravillas Aguiar Aguilar

José Antonio González Marrero

Instituto Universitario de Estudios Medievales y Renacentistas de la Universitat de la Laguna,
Tenerife

Este treball fon realitzat en el marc del nostre projecte d'investigació titulat "*Textos latinos sobre el Sexagenarium: un capítulo de la tradición latina relativa al cuadrante de senos*"

" finançiat per la

Dirección General de Universidades e Investigación de la Consejería de Educación, Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias

(PI 2002/082)

GENERALITATS

Les traduccions han sigut, durant sigles, el resultat d'un treball anonim. Sol otorgar-se major consideracio a la traduccio que al traductor, perque la traduccio es l'evidencia material en la que es troba el lector en les seues mans. Si en esta costum incloquem les traduccions fetes a partir de tractats científics es facil comprendre que la figura del traductor tinga moltes voltes un paper secundari. En l'Edat Mija, l'Escola de Traductors de Toledo, que reuni a musulmans, judeus i cristians ajudà a que estos no permaneixquen en l'oblit. Encara aixina, es ben poc lo que coneguem en l'actualitat dels traductors que en l'Edat Mija i el Renaiximent bolcaren obres de la seua obra materna al llati o a les llengües romaniques.

El traductor d'obres d'este tipo es, per lo general, un especialista que necessita traduir per benefici propi o per sollicitud d'algun mecenes. En conseqüencia, per ad ell no es suficient en trobar les correspondencies preestablides entre els termens de dos llengües, ni tampoc en el domini d'una documentacio exhaustiva, perque la traduccio d'una obra científica presupon captar el significat de l'original, traduint les idees i no les paraules exactes.

Durant l'Edat Mija i el Renaiximent la transmissio de la ciencia arap, fonamentalment medicina i astronomia, es va fer gracies a traduccions llatines en l'Europa cristiana i en els regnes hispanics que havien sigut reconquistats, pero la llavor intel·lectual de les minories mudeixar i judia estigué directa o indirectament relacionada en el coneiximent i l'us de la llengua arap². En el sigle XIV l'arap deixarà de ser l'indiscutit vehicul de comunicacio científica que havia sigut, aixina com l'idioma utilitat per a qüestions de filosofia natural i medicina en les aljames i inclus utilitat per meges cristians³. En el sigle XV queden encara en Espanya alguns eixemples de grans científics que desenrollaren la seua activitat en llengua arap i en romanç, pero molts d'ells ho fan de manera solapada.

1. Este treball fon realitat en el marc del nostre projecte d'investigacio titulat "*Textos latinos sobre el Sexagenarium: un capítulo de la tradición latina relativa al cuadrante de senos*" financiat per la Dirección General de Universidades e Investigación de la Consejería de Educación, Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias (PI 2002/082).

2. J.A. González Marrero, "El latín como vehículo de expansión de la ciencia árabe del siglo XV", *Boletín Millarres Carlo*, 20 (2001), 85-93.

3. L. García Ballester, *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España medieval*, Barcelona, 2001 e

Historia social de la medicina en la España de los siglos XII al XVI. Los moriscos

, Madrid, 1976. En un context més específic L. García Ballester, "A marginal learned medical Jewish, Muslim and Christian medical practitioners and the use of Arabic Medical sources in late medieval Spain" en L. García Ballester et al. (eds.),

Practical Medicine from Salerno to the Black Death

, Cambridge, 1994.

Entre els sigles XIII i XV, la medicina en Espanya desenvolupa la seua activitat al marge de la universitat. El panorama espanyol queda dibuixat per quatre factors que en el seu dia ja apuntà G. Beaujouan, que es, la presència musulmana en la Península Ibèrica, l'important paper que representen els jueus, la debilitat de la institució universitària i la maduresa precoç de les llengües peninsulars⁴.

El sigle XIV prepara el moment de major esplendor de la història valenciana que tindrà lloc durant el sigle XV. Este sigle suposa l'equilibri que aportà al país el reforçament del poder real en la unió de la corona d'Aragó i de Castella, centrat en València en l'acció dels òrgans de govern i de l'administració que fins a eixe moment havien fruit de gran inestabilitat. Esta situació de benestar conduí a la regió valenciana a ser un líder econòmic d'on eixirà un nou canvi social, puix cap a finals de l'Edat Mitjana ja les monarquies europees no se podien sostindre en els ingressos de caràcter patrimonial.

Especial i difícil serà el sigle XV per als musulmans valencians. A principis d'este sigle la redistribució de la població cristiana contrastava en la recuperació musulmana,

fonamentalment en el centre i el sur del país. Valencia encara era musulmana, però en una classe urbana dirigent que era cristiana, fins el moment en que fou efectiva la política de cristianisació forçosa que culminà en el decret d'expulsió de mudeixars de 1501.

L'Escola de Medicina valenciana no existí fins 1499, any en que els estudis de medicina i cirurgia s'incorporen a l'Estudi General. En canvi si existia en anterioritat un gremi de cirurgians que a principis del segle XV, concretament en 1433, establí el seu Colege en Valencia⁵. Els orígens del Colege de Cirurgians es remonten a la fundació per orde del rei Jaume II d'una confraria de barbers en 1311⁶ i, junt a la creació en 1441 del Colege de Boticaris, la fundació del Colege de Cirurgians obeeix al procés d'institucionalisació de les confraries d'artesans i menestrals a finals del segle XIV

7

. U dels

4. G Beaujouan, *La science en Espagne aux XIVe et XVe siècles*. Conferència dictada en París (Palais de la Découverte) el 4 de febrer de 1967.

5. M. L. López Terrada, "El colegio de cirujanos de Valencia en los siglos XVI y XVII", *Simposio 2002 sobre Historia de la Medicina Valenciana. Doce trabajos históricos sobre la medicina valenciana*, Valencia, Instituto Médico Valenciano, 2002, 191-99.

6. A. Cardoner, *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó 1162-1479*, Barcelona, 1973; M. Gallent, "El gremi de cirurgians de València: el procés de constitució (1310-1499)", *Afers*, I (1985), 249-269; L. García Ballester, *La medicina a la Valencia medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, Valencia, 1988, 58.

7. M. L. López Terrada, art. cit. (El colegio de cirujanos...), 194.

mege de qui s'han conservat notícies es Johannes Bonie de qui García Ballester anotava de forma succinta: "Juan de Bosnia, profesor de la recién fundada escuela de cirugía de Valencia y que todavía vivía en 1484"⁸.

JOHANNES BONIE, MEGE I TRADUCTOR

L'interés per identificar i contextualisar la figura de Johannes Bonie surxix de la nostra intenció d'estudiar en deteniment i profunditat un conjunt d'obres manuscrites conservades en la Biblioteca nacional de França, les quals foren en el seu dia agrupades per E. Poulle⁹ per la seua relació temàtica. Este conjunt d'obres esta format per una serie de textos que s'ocupen d'un instrument conegut en esta familia de manuscrits

sexagenarium

¹⁰

, terme llatí que es la traducció de la denominació aràbiga d'un instrument conegut com quadrante de sens, qüestió que ja hem establert en anteriors treballs.

En els citats manuscrits, ha quedat constància del nom de Johannes Bonie, concretament en la traducció que realitzà del tractat aràbig sobre els usos del quadrante de sens que l'alfaqí de Paterna portà des d'el Caire al regne cristià de Valencia en 1450. Si bé este text aràbig i el seu autor no son coneguts per a nosatres, sí que es conserva la seua traducció al valencià i d'esta el començament de la seua traducció al llatí. Les dos traduccions s'encontren en un manuscrit conservat en la Biblioteca nacional de França, el 7416A. Els folis d'este manuscrit varen ser escrits entre 1463 i 1464 i contenen la versió valenciana del tractat aràbig perdut¹¹ i la seua traducció inacabada al llatí

¹²

. En el mateix manuscrit es

8. Vid. L. García Ballester, *op. cit.* (Historia social...), 72.

9. Vid. nota infra.

10. L. Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, 8 vols., Baltimore-Nova York, 1923-1958, II, 94; "Pre-copernican astronomical activity", *Proceedings of the American philosophical Society*, 94 (1950), 321-326; "Sexagenarium", *Isis*, 42 (1951), 130-133; E. Poule, *La bibliothèque scientifique d'un imprimeur humaniste au XVe siècle*, Ginebra, 1963 (*Travaux d'humanisme et Renaissance*, 57), 45 i 53; "Les manuscrits scientifiques d'Arnaud de Bruxelles", en *Actes du dixième Congrès International d'Histoire des Sciences* (Ihaca, 1962), París, 1964, I, 611-613 (especialment p. 612); "Theorie des planètes et trigonométrie au XV siècle, d'après un équateur inédit, le *Sexagenarium*", *Journals des Savants*, 3 (1966), 129-161; M. AGUIAR AGUILAR I J. A. GONZÁLEZ MARRERO, "El tratado astronómico del *sexagenarium*; una aportación mudejar valenciana a la historia de la ciencia", *Sharq al-Andalus*, 13 (1996), 183-202; "Posible correspondencia árabe de algunos términos latinos del tratado del *Sexagenarium* (siglo XV)" *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna* 17 (1999), 387-396; "Los capítulos del tratado del *Sexagenarium* (siglo XV) relativos a problemas de agrimensura y la reintroducción en Europa del cuadrante de senos", *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus*.
Textos y Estudios VI, editats per C. Álvarez de Morales, Granada, 2001, 259-276;
Un texto valenciano del siglo XV: el tratado astronómico del Sexagenarium. Comentario, edición diplomática y traducción de la versión valenciana y de su traducción latina inacabada

, Onda (Castellón), 2003; i "Un tratado latino de usos del cuadrado de senos conservado en la Biblioteca nacional de Francia (ms. lat. nº 10263)".

Faventia

27/1 (2005), 113-123.

11. *Vid.* M. Aguiar Aguiar y González Marrero, *op. cit.* (Un texto valenciano...).

12. *Ibidem.*

conserva un text llatí més extens que Johannes Bonie va escriure sobre el citat instrument¹³.

No obstant, segons es despren de la llectura dels folis 3v i 58v del manuscrit 7416A el text es traduí en 1456 al valencià:

"*Aquesta es la lectura del xixante trasladada de arabich en lengua vulgar l'any de la nativitat de nostro senyor Deu Iesu Christu 1456 en Paterna horta de Valencia* ¹⁴."

i

"*Hec est lectura sexagenarii interpretata ex arabico in linguam uulgarem ualantini ydiomatis anno predicti Domini 1456 in Paterna sic dicta uilla predicte Valentie ciuitatis* ¹⁵."

Johannes Bonie, mege i traductor en la Valencia del sigle XV

Escrit per Maravillas Aguiar Aguilar i José Antonio González Marrero (Universitat de La Laguna)
dimarts, 31 - gener - 2012 11:46

Aixina i tot, es en 1463, i pel propi text, per mig del qual tenim notícies de que Johannes Bonie fon traductor tant de la versio valenciana com de la llatina, tal com s'apunta en el començ d'esta ultima:

"Incipit lectura sexagenarii quam Johannes Bonie ex arabico in idioma (sic) ualentinium interpretatus est ¹⁶."

i com Antonius Mizaldus¹⁷ escrigué en el mateix manuscrit:

"Hic liber arabic uocatur Arrhicala Aly, latine sexagenarium instrumentum, primum ex arabico idiomate in italicum, mox in latinum a Joanne Boniae ualentino uersum anno domini 1463" ¹⁸.

Sabem, puix, que Johannes Bonie es autor de la traduccio de 1463, pero no sabem si ell mateix es el traductor de 1456. Això nos permetix supondre que en 1463 Johannes Bonie pugué haver copiat la traduccio valenciana feta en 1456, sis anys despres de l'aplegada del tractat arap a Paterna. Els textos pareixen corroborar este fet, puix en el foli 3r de la introduccio de la versio valenciana nos advertixen de que s'ha fet una traduccio en 1456:

13. Folis 11r a 57r.

14. Fol. 3v.

15. Fol. 58v.

16. Fol. 57v.

17. El manuscrit 7416A pasà a pertanyer a Antonio Mizaldus després de la mort del seu amic Oronce Fine que havia sigut propietari del mateix i que vixque entre 1494 i 1555. Pareix ser que Mizaldus vixque entre els anys 1510 i 1578 i fon especialista en previsions meteorològiques i tractats de jardins.

18. Fol. 10v.

"Loat sia nostro seyor Ihesuchriste, deu he hom, ffil de la Verga Maria, redemptor de humana natura. Aquesta es la lectura del xixante trasladada de arabich en lengua vulgar lany de la nativitat del nostro seyor deu Ihesuchrist 1456 en Paterna, horta de Valencia, he comensa axi."

Posteriorment en el foli 57v, corresponent a la traducció inacabada del text valencià al llatí, continua l'autor en un chicotet detall que redunda en l'apreciació mantinguda en estes línies *"...et quidam in romanam linguam, omnium preclarissimam, nunc traduxit"*. ¿Potser *quidam* es Johannes Bonie? ¿Es únicament el copista d'

algun atre

(
quidam

) de qui desconeguem el nom?

Tinguent en conte estos interrogants i que entre el text valencià i la versió llatina inacabada es troba un tractat llatí firmat per Johannes Bonie sobre la mateixa temàtica, observem que la lletra dels textos llatins compreguts entre els folis 11r-57r i 57v-59v es deu a la mateixa ma. En la dedicatoria del primer d'ells apareix:

Johannes Bonie, mege i traductor en la Valencia del sigle XV

Escrit per Maravillas Aguiar Aguiar i José Antonio González Marrero (Universitat de La Laguna)
dimarts, 31 - giner - 2012 11:46

"Ad Ferrandum Valentinum, uirum insignem preclarumque iureconsultum, Johannis Bonie ad nouam inuentionem in sexagenarium instrumentum ¹⁹."

Este tractac fon finalisat el dotze de març de 1464:

"Expletum fuit hoc opus per dominum magistrum Johannem de bonia ualentinensem, 12 mensis marcii 1464 ²⁰."

La versio valenciana correspon a una atra ma. Aixina i tot, si seguim al peu de la lletra "*Johannes Bonie ex arabico in ydioma ualentinum interpretatus est*", queda clar que Johannes Bonie tradui el text arap al llati i en 1463-64 l'adjuntà a la traducció llatina que acababa de finalisar, perque "*lo moro alffaqui de Paterna*" es negà a que el tractat arap fora conegut per atres:

"Nos sap, he es cosa certa que lo dit moro nol ha vulgut comunicar per mots prechs que li haien ffets ni per nenguna manera de dines ²¹."

El pas dels anys i el fet de que es tractara d'una traducció a una llengua vulgar provocarien que la lletra no sembla del mateix autor. El prefaci del tractat no aporta senyes que nos permetixquen documentar aspectes de la vida de Johannes Bonie pero si que conté una serie de qüestions importants sobre la historia textual del tractat. Talment, argumenta que el tractat fon portat des d'El Caire per "*lo moro alffaqui de Paterna*" fins dita localitat "*lany de nostro seyor deu Ihesuchrist 1450*". En posterioritat ad estes noticies, poques senyes mes tenim sobre Johannes Bonie les quals analizarém a continuacio.

19. Fol. 11r.

20. Fol. 57r.

21. Fol. 3r.

Tenim constància de l'existència de notícies sobre Johannes Bonie que foren escrites per autors contemporanis ad ell. En primer lloc, ja L. García Ballester²² recordava que en el *Manuale de Consells* de Valencia es conservava un passatge en el que apareixia el nom del mege valencià Johannes Bonie com professor de l'Escola de Cirurgia de Valencia. En efecte, en l'acta del dia 17 de novembre de l'any 1483 s'indica lo següent en el marge esquerre:

"Comanda et lectura dels cirurgians metre Joan Bonia²³."

i en el corpus textual lo que següent:

"Die lune XVII mensis nouembris anno predicto a nativitate domini millesimo quadringentesimo octagesimo tertio. Que en dies passats verbo haureu ato manat la lectura dels cirurgians per al present any al honorable mestre Johan Bonia, mestre en medecina ²⁴."

Tambe practicamente contemporanea a Johannes Bonie es la noticia que Simon de Phares, astrolec del sigle XV, menciona en el seu *Recueil des plus célebres astrologues et quelques hommes doctes*, redactat entre 1494 i 1498. Este repertori conte 1094 referencies bio-bibliografiques d'astrolecs de les quals 405 fan referencia a astrolecs dels sigles XII al XV. Font de primer orde per a coneixer detalls sobre l'astrologia migeval, trobem es este repertori el següent passatge que nos parla del nostre Johannes Bonie ²⁵:

" 1464. Maistre Jehan de Bosma²⁶ fut en ce temps ung très notable clerc et fust o eust esté grant astrologien, s'il eust vescu. Toutefois il fist ung traictié de astrologie, qui se commence: 'Tua me commovit celsitudo, illustrissime princeps'. Cestui escripvit au pape la prinse de Nigrepont, six moys avant qu'elle fust advenue, par l'ambaxade qui preceda Jacques Cueur. Cestui fist un instrument astrologal, appelé Sexagenarie, duquel le canon se commence: 'Plurimorum virtus ad unum ²⁷ dumtaxat, anno Christi 1464' ²⁸, moult singullier.
"

22. Vid. nota 3.

23. Archiu Municipal de Valencia (=AMV), *Manuals de Consells*, A-43, fol. 180v.

24. "Día 17 de noviembre de 1483. Que en días pasados tuvo lugar la lectura de los cirujanos para el presente año a cargo del honorable Johan Bonia, maestro en medicina".
AMV,
Manuals de Consells
, A-43, fols. 180v i 181r.

25. Vore el *Recueil de plus Celebres Astrologues fait par Symon de Phares du temps de Charles VIIIe publié d'après le manuscrit unique de la Bibliothèque Nationale* par E. Wickersheimer, Paris, 1929, 260 i els treballs de J. P. Boudet: "Simon de Phares et l'astrologie à Lyon à la fin du XVe siècle", en *Actes du 112e Congrès National des Sociétés Savantes (Lyon, 1987). Section d'Histoire des Sciences et des Techniques*, I, 1988, 17-29; "Simon de Phares et les rapports entre astrologie et prophétie à la fin du Moyen Age", en *Les textes prophétiques et la prophétie en Occident (XIIIe-XVe siècle). Colloque de Chantilly, 30-31 mai 1988. Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Age-Temps Modernes* 102 (1990), 617-648; i *Lire dans le ciel. La bibliothèque de Simon de Phares, astrologue du XVe siècle*, Bruseles, 1994. L'edicio mes recent de l'obra de Phares es deu tambe a J. P. Boudet,

Le recueil des plus célèbres astrologues de Simon de Phares
, 2 vols., Paris, 1997 i 1999.

26. *Sic.*

De Phares copia la primera frase llatina i distingeix entre el Johannes Bonie escriptor (*fist un traicté*) i el

Johannes Bonnie inventor (*fist un instrument*

). Encara que llevat d'esta cita no tenim certesa de que construïra un instrument, esta es una menció clara, casi contemporània, de que Johannes Bonie poguera haver construït un instrument denominat

Sexagenarium

. En efecte, en l'actualitat es considera que l'únic exemplar conservat de

Sexagenarium

es l'instrument preservat en el Museu d'Història de la Ciència d'Oxford. L'objecte procedeix de la col·lecció privada de John Pointer llegada amunt el segle XVIII al Saint-Jhon's College.

L'exemplar, catalogat en el museu d'Oxford en el número 59-8, data en tota probabilitat de finals del segle XV o de principis del segle XVI i mesura 227 mm. de costat. La col·lecció de John Pointer estava formada per objectes relacionats en l'anatomia i les ciències naturals com ous de pardals, minerals, esquelets d'animals, etc. El propi Pointer redactar un catàleg de la seua col·lecció en el que E. Poullé trobà una referència al

Sexagenarium

29

.

Ya del segle XIX es la referència que encontrem en A. Lecoy de la Marche³⁰ que, en la seua obra sobre el rei René, nos ofereix la següent notícia en la que apareixen comentaris en torn a la vida de Johannes Bonie com el següent, mes explícit que les altres senyes que aporta:

"*Jean de Bonia, originaire du royaume de Valence, médecin du roi René.*"

Unes llinees mes avant senyala entre els meges del rei René a Jean Bonet, que pareix ser el mateix que el nostre personage, i a qui concedix un gran paper en els ultims moments de l'anomenat rei que falli en Aix-en-Provence el 10 de juliol de 1480:

"*Jean Bonnet, que soigna sans doute René dans sa dernière maladie, car une rente de trois cent écus lui fut assignée au mois de mars 1480 pour le retenir à son service.*"

Les demes referencies a Johannes Bonie son ya modernes i deriven de l'interes de E. Poulle pel grup de manuscrits de la Biblioteca nacional de França ya anomenats relatiu al quadrant de sens. Des de 1996, venim ocupant-nos de l'edicio, traduccio i estudi d'estos manuscrits, projecte que està encara en curs i del que ya hem publicat alguns resultats³¹. Per la seua banda

27. Sic.

28. Es referix al tractat del *Sexagenarium* que es troba en el manuscrit 7416A de la Biblioteca nacional de França, fol. 11r-57r.

29. "*Quadrant de laiton montrant les révolutions des planètes*". Cf. E. Poule, art. cit. (Théorie des planètes...), 133.

30. Cf. E. Wichersheimer, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*, Paris, 1936, vol. I, 366,

apud

A. Lecoy de la Marche,

Le roi René. Sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires. D'après les

documents inédits des Archives de France et d'Italie

, Ginebra, Slatkine, 1969, 2 vols. (Reimpressió de l'edició de París de 1875), I, 500.

31. Vore nota 10.

L. García Ballester, en el context de l'estudi de la història de la medicina en València, integrà senyes generals sobre el mestre Bonie en algunes de les seues publicacions.

Hem volgut pretendre en estes planes agrupar les senyes disperses relatives a Johannes Bonie sobre tot en relació en el manuscrit 7416A de la Biblioteca nacional de França, aixina com editar i traduir el passatge dels Manuals de Consells citat per José Rodrigo Pertegás³² i després també per L. García Ballester que permaneixia inedit. Tot això per a donar a conèixer la relevància de Johannes Bonie tant com a mege de prestigi vinculat a l'Escola de Cirugians de València, i inclús temporalment al servei de la casa d'Anjou durant l'agonia del rei René, com la seua llavor com a traductor al valencià i al llatí d'un tractat arap sobre els usos del quadrant de sens o *sexagenarium*.

La publicació d'estes senyes, atres que s'encentren localisades en atres fonts estan encara en estudi, preten contribuir al coneixement de l'activitat científica de la València del segle XV en conèixer en el seu passat arap.

32. L'archiu de José Rodrigo Pertegás ha sigut editat recentment en *CD* per J. L. Fresquet Ferrer i M. L. López Terrada:

Archiu Rodrigo Pertegás

Sigles XI al XV

, Valencia, 2000. En 2001 ixque a la llum la part corresponent al sigle XVI i en 2002 la dels sigles XVII i XVIII. Pertegás coneixia el document original que hem indicat mes amunt i cita tambe atre treball en el que es fea referencia ad ell: A. de la Torre i del Cerro,

Precedentes de la Universidad de Valencia

, Valencia, 1926.